

MANTIKU't-TAYR

(منطق الطير)

Ferîdüddin Attâr'ın
(ö. 618/1221)
tasavvufî mesnevisi.

Bazı nüshalarında adı *Maḳālât-ı Tıyûr*, *Maḳâmât-ı Tıyûr*, *Tıyûrnâme* şeklinde kayıtlı olan ve nüshalar arasındaki farklılıklar dikkate alındığında 5000 beyti biraz aşan eser otuz bir bölüm (makale) halinde remel bahriyle kaleme alınmıştır. Hamd, tevhid, münâcât, na't ve dört halife ile ashabin övgüsüne ayrılan bir girişin ardından mesnevi hüdhüde merhaba ile başlar ve 583 yılı Receb ayının 20. günü (25 Eylül 1187) tamamlandığı kaydedilen bir hâtîme ile sona erer. Hellmut Ritter'e göre *Manṭıku't-tayr*'a konu olan asıl hikâyeyi daha önce Muhammed (Ahmed) el-Gazzâlî hem Arapça hem Farsça yazmış olduğu *Risâletü't-tayr* adlı eserinde işlemiştir (IA, II, 8-9). Kur'an-ı Kerim'de geçen (en-Neml 27/16) "mantıku't-tayr" terkinin Attâr'dan önce İbn Sînâ, Hâkânî ve Muhammed el-Gazzâlî de kullanmıştır. Eserin adında yer alan mantık kelimesinin "söylemek, konuşmak, lissân-ı hâl ile anlatmak" gibi anlamları vardır. "Kuş" demek olan *tayr* ise sâlikleri temsil etmektedir. Allah'ın zuhur ve tayyününü temsil eden "sîmurg" hem kesreti hem vahdeti göstermektedir. Nitekim Farsça sîmurg "otuz kuş" anlamına geldiği gibi birleşik halde bununla vahdet kastedilmiştir. Esasen kelime Arap edebiyatındaki anka gibi ismi olup cismi olmayan efsanevî bir kuşun adıdır.

Manṭıku't-tayr'ın konusu kısaca şöyledir: Kuşlar kendi aralarında toplanıp hiçbir ülkenin padişahsız olmadığını, padişahsız ülkede nizam ve intizam kurulamayacağını belirtirler. Aralarında bulunan ve mürşidi temsil eden, Süleyman peygamberin mahremi ve postacısı hüdhüd (en-Neml 27/20-30) bu konuda onlara yol göstereceğini söyler. Hüdhüdün öncülüğünde toplanırlar. Fakat yolun uzak ve sıkıntılı olduğunu anlayınca bülbül, papağan, tavus, kaz, keklük, hümâ, doğan, balıkcıl, baykuş ve diğer bazı kuşlar birer mazeret ileri sürerek yolculuktan vazgeçmek isterler. Hüdhüd kuşların hepsine cevap vererek onları ikna eder. Sonunda bütün kuşlar hüdhüdün kılavuzluğunda yola çıkarlar. Yolculuk esasında bitkin ve yorgun düşen binlerce kuş hüdhüden şüphelerinin giderilmesini ister. Hüdhüd her birinin soru ve itirazlarına cevaplar

verir; önlere "talep, aşk, mârifet, istigna, tevhid, hayret, fakru fenâ" denilen yedi vadinin bulunduğunu (W. Skalmowski, bu yedi vadiyi tasavvufî bakımdan kısaca değerlendirerek *Manṭıku't-tayr*'daki metinleri İngilizce tercümeleriyle birlikte yayımlamıştır, bk. bibl.), bunları geçince padişahları olan sîmurga ulaşacaklarını anlatır. Tekrar yola koyulan kuşlardan sadece otuzu hasta ve yorgun durumda bu vadileri aşıp yüce bir dergâhin önüne ulaşır. Burada bir postacı gelip onların sîmurgu sorduklarını anlayınca önlere birer kâğıt parçası koyarak okumalarını söyler. Kâğıtları okuyan kuşlar bütün yaptıklarının yazılı olduğunu görüp şaşırırlar. Bu sırada sîmurg da tecelli eder. Fakat gördükleri sîmurg kendilerinden başka bir varlık değildir. Sîmurgda kendilerini, kendilerinde sîmurgu görüp hayretler içinde kalırlar. Bu arada bir ses duyulur: "Siz buraya otuz kuş geldiniz, otuz kuş görürdünüz; daha fazla veya daha eksik gelseydiniz yine o kadar görürdünüz; burası bir aynadır". Neticede hepsi sîmurgda fânî olur, artık ne yol ne yolcu ne de kılavuz vardır. Gölge güneşte kaybolur. Menzil-i maksûda vâsil olan otuz kuş aradıkları sîmurgun kendileri olduğunu anlar.

Attâr *Manṭıku't-tayr*'da vahdet-i vücûd inancını anlatmıştır. Buna göre var olan sadece vücûd-ı mutlaktır. Bütün kudret O'ndadır. İnsanın kâinatta varlık halinde gördükleri, vücûd-ı mutlakın bir ayna hükmünde olan adem-i mutlakla karşılaşmasından doğan çeşitli görünüşlerden ibarettir. Allah çeşitli şekillerde tecelli ettiğinden bütün eşya ve yaratıklar bir varlığa sahip gibi görünür. Aslında bu görünen şeylerin gerçek varlığı yoktur. Attâr eserinde bu inancı kuşların dilinden temsili bir tarzda hikâye etmiş, hüdhüd ile çeşitli kuşlar arasında geçen konuşmalar aracılığı ile tasavvufî düşüncelerini açıklamıştır. Şair, hüdhüdün ağzından kuşların soru ve itirazlarına cevap verirken konuya uygun düşen başka hikâyeler de anlatır. Birçoğu *Tezkiretü'l-evliyâ'* adlı eserinde geçen bu hikâyeler arasında fikrî bir bağlantı vardır. *Manṭıku't-tayr*'daki hikâyeler birkaçı dışında genelde kısa olup bazan üç beş beyitte sona erer, ardından gelen beyitler hikâye münasebetiyle Attâr'ın aktardığı fikirlerdir. Onun anlattıkları o kadar beğenilmiştir ki Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî de bazılarını alıp aynı vezinde yazdığı *Meşnevî*'sinde işlemiştir.

Manṭıku't-tayr'ın önemli bir yanı da şairin Hulefâ-yi Râşidîn'in methedip onlar

arasında fark gözetmediğini söylemesi ve halife seçiminde Hz. Ali'nin yanında yer almayan sahâbenin haklı sayıldığını belirterek bu gibi işlerle uğraşmanın gereksiz olduğunu açıklamasıdır. Bu konuda taassup gösterenleri kınayarak Sünnî-Şîî mücadelesinin tamamıyla taassuptan doğma abes bir şey olduğunu ifade eder.

Başta Türkiye ve İran olmak üzere dünyanın çeşitli kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası bulunan *Manṭıku't-tayr* birçok defa basılmış, ilk defa taş basması olarak Cavnpûr'da yayımlanmıştır (ts.). Necmüddeve Abdülgaffâr'ın (İsfahan 1313 hş.), Zükâülmülk Muhammed'in (Tahran 1319 hş.), M. Cevâd Meşhûr'un (Tebriiz 1334 hş.) ve Seyyid Sâdik Ghevherî'nin (Tahran 1348 hş.) hazırladıkları yayınlar daha güvenilir kabul edilmektedir. Ahmed Nâci el-Kaysî'nin Kahire Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'nde hazırladığı *Ât-ârnâme ev Kitâbü Ferîdiddîn el-Ât-âr en-Nişâbüri ve Kitâbühü Manṭıku't-tayr* adlı hacimli doktora tezi basılmıştır (Bağdad 1968). Bedî Muhammed Cum'a *Manṭıku't-tayr*'ı Arapça'ya tercüme etmiştir (Kahire 1975). *Manṭıku't-tayr* üzerinde çok çalışılan, nazireler yazılan ve şerhedilen bir eser olmuştur. Seyyid Ali Hemedânî *Manṭıku't-tayr*'dan muhtasar bir antoloji meydana getirmiş, *Meşnevî şârihi Prizrenli Şem'i* de bu eseri şerhetmiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1864).

Türk edebiyatında önemli yeri ve etkisi olan mesneviyi Gülşehrî manzum olarak 717'de (1317) Türkçe'ye çevirmiştir. *Manṭıku't-tayr* veya *Gülşennâme* adını taşıyan eserin hâtîme bölümünde Gülşehrî, *Manṭıku't-tayr*'ı esas almakla birlikte başka bir eser meydana getirdiğini ve eserinin telif sayıldığını söylemektedir. Müjgân Cunbur'un doktora çalışmasına (Ankara 1952) konu olan bu tercüme incelendiğinde Gülşehrî'nin konu ve tertip açısından *Manṭıku't-tayr*'ı esas aldığı ve ona bir nazire yazdığı anlaşılır. *Manṭıku't-tayr*'ı manzum olarak Mevlâî Fedâî Dede *Manṭıku'l-esrâr* (Millî Ktp., Yazmalar, nr. A. 3341), Karatovalı Zaîfî Pîr Mehmed *Gülşen-i Sîmurg* (Cem Dilçin, basılmamış lisans tezi, Ankara 1968) ve Kadızâde Şeyh Mehmed *İnşârûku's-sadr* (TDK Ktp., Fotokopi, nr. 38) adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın yazar ve eseri hakkında bir girişle açıklamalardan meydana gelen mensur tercümesi de basılmıştır (I-II, Ankara 1945-1946; İstanbul 1962). Türk edebiyatında Attâr'ın *Manṭıku't-tayr*'ı örnek tutularak yahut ondan ilham alınarak yazılan eserler de vardır.

Ali Şir Nevâî'nin *Lisânü't-tayr*'ı (Mustafa Canpolat, basılmamış doçentlik tezi, Ankara 1972), Derviş Şemseddin'in *Deh Mürgü*'ü (Hasan Aksoy, *Kuşların Münazarası -Deh Murg-*, İstanbul 1998) bunlardandır.

Manıku't-tayr'ı Avrupa'ya ilk tanıtan kişi Hammer'dir. M. Garcin de Tassy eserin metnini neşrettiği gibi *Mantic uttair ou le langage des oiseaux* adıyla Fransızca'ya tercüme etmiştir (Paris 1857). Baron Erik Hermelin bu metne dayanarak eseri Almanca'ya çevirmiştir (Stockholm 1929). R. P. Masani tarafından bir bölümü İngilizce'ye tercüme edilmiş ve 1924'te *The Conference of Birds* adıyla yayımlanmıştır. Tam metni aynı adla Efharm Derbendi ile D. Davis tarafından tercüme edilmiştir (Harmondsworth 1984). *Manıku't-tayr* Hindistan'da da birçok defa basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Attâr, *Manıku't-tayr* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tebriz 1334 hş.; a.e. (trc. Abdülbaki Gölpinarlı), İstanbul 1962, tercüme edenin önsözü, s. I-XVI; a.m.f., *Tezkiretü'l-evliyâ* (nşr. Muhammed b. Abdülvehhâb Kazvîni), Tahran 1346 hş., neşredenin girişi, s. 2-10; a.m.f., *Bülbülname*, Aya-sofya Ktp., nr. 3857, vr. 363^b-367^a; Gülşehri, *Manıku't-tayr* (nşr. Agâh Sırrı Levend), İstanbul 1957, neşredenin önsözü, s. 5-29; Devletşah, *Tezkire* (nşr. Muhammed Ramazânî), Tahran 1338 hş., s. 140-144; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1864; Safâ, *Edebiyyât*, II, 863; Browne, *LHP*, II, 512-513; Saîd-i Neffîsî, *Cüstücu der Ahvâl ü Âşâr-ı Feridüddîn-i 'Atfâr-ı Nişâbüri*, Tahran 1320 hş., s. 122-167; Müjân Cumbur, *Gülşehri ve Manıku't-tayr* (doktora tezi, 1952), AÜDTCF; H. Ritter, *Das Meer der Seele: Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Fariduddin Attâr*, Leiden 1955; a.m.f., "Mantiq at-tair oder Maqâmât at-tuyûr", *Oriens*, XI (1958), s. 48-56; a.m.f., "Attâr", *İA*, II, 8-9; a.m.f., "Attâr", *EP* (İng.), I, 753; Bediüzzaman Fûrûzanfer, *Şerh-i Ahvâl ü Naqd u Tahlîl-i Âşâr-ı Feridüddîn-i 'Atfâr-ı Nişâbüri*, Tahran 1961; *FME*, s. 81, 92-94; Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1971, I, 377-380; *Kitâbşinâsî-yi İrân*, Tahran 1366 hş., VII, 866-870; Seyyid Ca'fer Seccâdî, "Mevâkıf ma'a'l-'Attâr ve Manıku't-tayr", *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*, IX/2, İslâmâbâd 1974, s. 44-59; W. Skalmowski, "The Seven Valleys of 'Attâr", *Orientalia Loveniensia Periodica*, sy. 23, Leuven 1992, s. 281-302.

H. AHMET SEVGİ

MANTRAN, Robert

(1917-1999)

Osmanlı ve İslâm tarihi uzmanı.

19 Ocak 1917 tarihinde Paris'te doğdu. Orta öğrenimini Paris'te Condercet Lisesi'nde tamamladı. Sorbonne Üniversitesi'nde tarih-coğrafya öğrenimi gördü, ay-

rıca Ecole des Langues Orientales Vivantes'tan diploma aldı (1945). Burada Fransız Türkologu Jean Deny'nin öğrencisi oldu. Ecole Pratique des Hautes Etudes'de Jean Sauvaget'nin derslerini takip etti. Onun Bizans araştırmalarından Osmanlı tarihi alanına kaymasında Jean Sauvaget'nin önemli etkisi olmuştur.

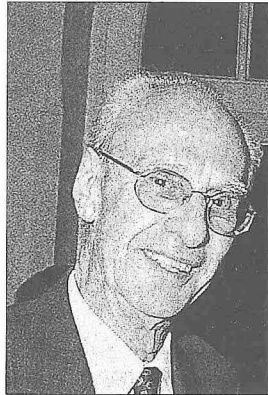
Mantran 1939 yılında silâh altına alındı ve 1940'ta yapılan savaşlarda gösterdiği başarıdan ötürü savaş madalyasıyla ödüllendirildi. Alman işgali sırasında direniş hareketi içinde Paris'in kurtarılması eylemine katıldı. II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru yakın arkadaşı Nikita Eliséeff ile birlikte Şam Fransız Araştırmaları Enstitüsü'nde görevlendirildi. Burada bulunan hocası Sauvaget, Ömer Lütfi Barkan tarafından yayımlanan *Kanunlar*'ın (İstanbul 1943) Suriye ile ilgili bölümlerini Fransızca'ya çevirmeye başlamıştı. Bu çalışma ortaklaşa yürütüldü ve hocasının ölümü üzerine *Règlements fiscaux otomans. Les provinces syriennes* (Beirut-Damas 1951) adıyla kendisi tarafından bitirilerek bastırıldı. Mantran Şam'dan Beyrut'a geçti. Burada bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a gitti. Jean Deny, öğrencisine Türkiye'de M. Fuad Köprülü ve Adnan Adıvar'ı görmesini tavsiye etmişti. Bunların dışında Selim Nüzhet Gerçek, Sabri Esat Siyavuşgil, M. Tayyip Gökbilgin, Mehmet Cavit Baysun ve Ömer Lütfi Barkan gibi Türk bilim adamlarıyla tanıştı ve dostluk kurdu. Özellikle Ömer Lütfi Barkan onun için bir yol gösterici oldu.

İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü'nde burslu olarak görevli bulunan Mantran aynı zamanda Galatasaray Lisesi'nde de öğretmenlik yapıyordu. 1946 ve 1947 yıllarında Bursa'ya yaptığı iki gezi buradaki kitâbelerin derlenmesine fırsat vermiş oldu. Önce Bursa'nın Arapça kitâbelerini derledi ve bunları açıklamalarla

Fransızca'ya çevirdi. Ardından Bursa'nın Türkçe kitâbelerini topladı ve yayımladı. Mantran'ın bu çabası büyük bir anlam taşımaktadır. Çünkü alışlageldiği üzere o zamana kadar Arapça kitâbelerin derlenmesine öncelik verildiği halde Türkçe kitâbeler ihmal ediliyordu. Halbuki II. Meşrutiyet döneminde giderek güçlenen, İslâm sanatından bağımsız bir Türk sanatının var olduğu görüşü özellikle Mimar Kemâleddin Bey tarafından savunulmuş ve Albert-Louis Gabriel bu görüşü temel bir tez olarak kabul etmişti. Mantran da bu görüşü benimsemiştir.

Öte yandan Mantran, İstanbul kütüphanelerinde ve özellikle Başvekâlet Arşivi'nde (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) çalışmalarını sürdürdü. 1949 Eylül-Ekim aylarında kısa bir süre İstanbul'da bulunan hocası Sauvaget, XVII. yüzyılın ikinci yarısı İstanbul'u için paha biçilmez bir kaynak olan Evliya Çelebi seyahatnâmesinden yola çıkarak Türk ve Fransız arşivlerinin, yabancı seyahatnâmelerin ışığında yapılacak bir araştırmanın esasları üzerine öğrencisine bazı tavsiyelerde bulundu. Bu arada Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS) kadrolarında görevlendirilmesi Mantran'ın kendisini tamamen bilimsel araştırmalara vermesini sağladı. 1952'de *Histoire de la Turquie* (1952) yayımlandı. Bunu *La Turquie* (1955) başlıklı kitabı izledi. 1959'da Paris'te basılan siyah-beyaz resimlerle bezemiş *Trésors de la Turquie* başlıklı eserin giriş bölümünü Michel de Saint-Pierre kaleme almış, diğer bütün açıklamalar ve notlar Mantran tarafından yazılmıştır.

Mantran, 1955-1961 yılları arasında Tunus'ta görevlendirilen Mantran, Tunus Üniversitesi'nin yeniden yapılanmasında önemli rol oynadığı gibi Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda da ders verdi. Tunuslu genç bilim adamlarının yetişmesinde önemli görevler üstlendi. Bunların Türk arşivlerinde çalışmasını destekledi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Tunus'ta ve Kuzey Afrika'daki varlığını konu alan arşiv belgelerine dayalı pek çok özgün araştırmaya imza attı. Tunus'ta Darel Bey'de bulunan Türkçe belgelerin bir dökümünü hazırladı (Tunus-Paris, 1961) ve bunu doktora tezi olarak sundu. Devlet doktorasını da 1962'de tamamladı ve 9 Mart 1963'te Sorbonne'da savundu. Tez *İstanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Essai d'histoire institutionnelle, économique et sociale* başlığını taşıyordu. Bu çalışma Fernand

Robert
Mantran